

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Benkő Loránd köszöntése a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 80. születésnapján*

Tisztelt Közgyűlés! Kedves Tagtársak! Hölgyeim és Uraim! A Magyar Nyelvtudományi Társaság régi szokása, hogy elnökét magas, kerekszámú születésnapján ünnepélyes keretek között s nagyobb nyilvánosság előtt köszönti. 27 évvel ezelőtt a nyolcvanéves Bárczi Géza akkori elnököt itt, az Akadémián rendezett ülésen Benkő Loránd köszöntötte. Idei közgyűlésünkre azért se-reglettünk össze ennyien, hogy most mi köszöntsünk. Hogy köszöntsük a ma nyolcvanéves Benkő Lorándot, Társaságunknak immár negyedszázada elnökét. A véletlenek és a szándéknak szerencsés találkozása hozta úgy, hogy az új évezred első társasági közgyűlése a szóban forgó jubileummal esik egybe. Az, hogy e jeles alkalmon a Társaság megbízásából és nevében én fogalmazhatok meg néhány gondolatot, nagy megtiszteltetés számomra. Szeretnék szavakat találni, amelyekkel kifejezhetném nagyrabecsülésünket, ragaszkodásunkat, a tiszteletet és elismerést, amelyet elnökünk kiemelkedő eddigi munkássága, tudományos, oktató és közéleti tevékenysége s az ember bennünk ébreszt. A jelenlévők jól tudják: az ünnepelt eddigi életműve oly imponáló és annyira szerteágazó, hogy érdemi méltatásra már csak ezért sem vállalkozhatom. Legyen szabad viszont megfogalmaznom néhány gondolatot az ember és tudós, Benkő Loránd és a nyelvtudomány kapcsolatáról. Legyen szabad fölidézni munkásságának néhány jellemző jegyét: okulásul is, mert mögötte évtizedeket átívelő, rengeteg munkával szerzett sok-sok tapasztalatnak és fölismerésnek az aranyfedezete áll.

Idősb Plinius írta, hogy akik hosszú életet élnek, emberhez méltó évet csak keveset tudhatnak magukénak, mert a gyermekség éveit nem számítanak, az öregség esztendeit pedig büntetésül kapjuk. Benkő Loránd a kivételek közé tartozik. Mert akit ma is a szenvedélyes tudományos alkotás hevülete fűt, s aki örömet leli a kutatásban, az bizony emberhez méltó életet él, éveinek számától függetlenül. De vajon mivel magyarázható az ünnepeltnek a tudományérés mennyiségi mutatói alapján is ritka eredményességűnek minősítendő eddigi munkássága? Válaszul több okot is megnevezhetünk. Az egyik: olyan mesterei voltak, akik fölbresztették s a kívánatos irányba terelték a benne szunnyadó képességet, szorgalmat és a nyelvtudomány iránti érdeklődést. Szabó T. Attiláról és Pais Dezsőről van szó. A másik: korán kialakult kutatói szenvedélye, amely szüntelenül hajtotta és hajtja új tudományos problémák megoldására, s ez ötvöződött a nyelvtudomány iránti elkötelezettséggel, az emberek iránti tisztelettel és a tudomány iránti alázattal. A harmadik: legendás munkabírása és munkaszeretete, amely a kötelességtudással párosulva tevékenységének minden területén maximális erőfeszítésre sarkallta (mind nyelvtudományi kutatásaiban, mind az

* A köszöntések a Magyar Nyelvtudományi Társaság 97. közgyűlésén, 2001. december 19-én a Magyar Tudományos Akadémián hangzottak el (Kósa Lászlónak és Kovács Sándor Ivánnak, a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnökének a köszöntőjét Gerstner Károly titkár olvasta föl).

egyetemi oktatásban, a tudományszervezésben és -irányításban, széles körű szerkesztői tevékenységében, mind pedig közéleti szerepvállalásaiban). A negyedik: a tudományos bűvárlataiban objektivitásra törekvő tudóst az ő esetében sem hagyja lankadni a tudományos kérdések megoldásának vágya mellett a nyelvközösségéhez tartozásnak s az anyanyelvhez való kötődésének természetes, egyszersmind kutatásra ösztönző pozitív érzése. (Az, amit Einar Haugen, a norvég származású amerikai nyelvész így fogalmazott meg: Linné követői is szerethetik a virágokat, s a nyelvészt sem tarthatja vissza semmi nyelvének szeretetétől; l. in: Nyelvi tervezés. Szerk. TOLCSVAI NAGY GÁBOR. Bp., 1996. 27.) Az ötödik: az a korán kialakult meggyőződése, hogy a nyelvtudomány művelése, az anyanyelv kutatása közösségi érdekű és fontosságú tevékenység is, nem pedig úri passzió kérdése, s mint ilyen érdemes arra, hogy az ember életét tegye rá.

Benkő Loránd elsősorban és mindenekelőtt nyelvtörténész. Legkedvesebb területe a történeti névtan, a szótörténet és az etimologizálás. Nyelvtörténeti, történeti névtani érdeklődése a legszorosabban összefügg a múlt, illetőleg a magyarság történelme, életútja, műveltségének alakulása iránti, munkássága kezdetétől megnyilvánuló érdeklődésével. Szemlélete szerint „a nyelv, különösen pedig az anyanyelv sokkal több, mint ... közlési eszköz, mint a mindenkori jelenben funkcionáló rendszer ... a nyelv az emberi ... tudás fölhalmozódásának tárháza is, amely fényt vet az anyagi és szellemi műveltség messzi korok óta kibogozható fejlődésére. A nyelv ... művészi eszköz is ... a nemzeti tudat egyik letéteményese, tehát sem múltbeli előzményei, sem jövőbeli alakulása nem lehetnek közömbösek számunkra”. Az utóbbi mondatok Benkő Loránd szavai: ő mondta e rá is érvényes szavakat a nyolcvanesztendő Bárcki Gézáról szólván (MNy. 1974: 250—1). De tetten érhető Benkő Loránd írásaiban az a törekvés is, hogy éppen a nyelvnek, s elsősorban is a neveknek és a szavaknak a faggatásával, vallatásával minél többet megtudjon — és tudasson — a nyelvet éltető és hordozó közösség életéről. Az említett tényezők magyarázzák, hogy Benkő Loránd az anyanyelvvél való törődést — közösségi-társadalmi és szakmai alapon egyaránt — fontosnak tartja. A nyelvtörténész tapasztalatával pontosan tudja, hogy a nyelv életébe be lehet avatkozni. De tudja azt is, hogy az eredményt nem a nyelvész szabja meg. Amit a jelen magyar nyelve előtt álló nagy kihívásnak tart, az az általa *terminológiai befogadás*-nak nevezett kérdéskör (l. tőle például: Nemzet és anyanyelve. Bp., 1999. 103), amely a magyar nyelv versenyképességével összefüggő nyelvi tervezési, nyelvművelő problémakör alapvetően fontos része. Milyen kár, hogy mértéktartó, racionális érvelése az új fogalmak anyanyelvi megértéséről és megértetéséről, a beszélők anyanyelvvél kapcsolatos attitűdjének fontosságáról és az értelmiség lehetséges teendőiről nem kapja meg a megillető figyelmet — a nyelvművelés ürügyén zajló, nem ritkán csak látszólag a nyelvről szóló, gyakran színvonaltalan és az ügyhöz méltatlan hangoskodások, nagy publicitást élvező verbális csetepaték mellett.

Ünnepeltünk a magyar nyelvtudománynak zavarba ejtően számos témakörével foglalkozott eddigi munkássága során és számottevően gyarapította ismereteinket. Imre Samu — elemző méltatásában — a következő területeket említette tíz évvel ezelőtt: földrajzinév-kutatás, személynév-vizsgálat, nyelvjáráskutatás, nyelvjárástörténet, nyelvtörténet, ezen belül: a magyar őstörténet nyelvi vonatkozású kérdései, a szinkronia és diakronia viszonya, szótörténeti és etimológiai kutatások, hangtörténet, grammatikatörténet, nyelvmélevizsgálatok, a magyar irodalmi nyelv története, illetőleg elméleti-módszertani kérdések, tudománytörténet, helyesírás, nyelvművelés (Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk. HAJDÓ MIHÁLY és KISS JENŐ. Bp., 1991. 9). Bizony tiszteletet parancsolóan hosszú lista ez! Ünnepeltünk azon szerencsés nyelvtörténészek közé tartozik, akik az élőnyelvi változatosságot is irigylésre méltó alapaossággal ismerik. Ugyanis a nyelv-atlasz munkatársaként s az egyetemi nyelvjárásgyűjtő kirándulások aktív résztvevőjeként számos kutatópontot gyűjtött, illetőleg volt jelen, tehát hosszú időt töltött nyelvjárási beszélők körében, s így megismerkedhetett a magyar nyelv számos, nyelvtörténeti szempontból is roppant érdekes, többféle kutatási ötletet és tanulságot kínáló területi változatával s a nyelvjárási nyelvhasználattal is. Nem beszélve az emberi, személyes tapasztalatok horizonttágító hatásáról, az említett gyűjtő-

utak „történelemórái”-ról, amelyekkel — Kórógytól Torontálvásárhelyen, Torockószentgyörgyön és Zágonon keresztül a csángóföldi Bogdánfalváig — sokféle emberrel, emberi sorssal és élethelyzettel való találkozása ajándékozta meg. Ő maga mondta: „amit a nyelvről tudok, annak elég jelentős részét nyelvjárásgyűjtő tapasztalataimból merítettem” (Dialektológiai Szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA. Veszprém, 1990. II, 13).

Benkő Loránd — elsősorban Pais Dezső bizalmának és bölcs előrelátásának köszönhetően — korán, nagyon fiatalon került be a tudományirányítás közegébe, illetőleg abba a körbe, ahol a két világháború közötti magyar nyelvtudomány történetéről első kézből hallhatott hiteles tájékoztatást. A bizalomra rászolgált, s a kihívásoknak mint kutató, mint egyetemi oktató s mint a tudományos közélet tényezője egyaránt megfelelt. Súly alatt növekszik a pálma — tartották a rómaiak: Benkő Loránd felnőtt a korán jött nagy feladatokhoz is, s ezt nyelvészpályája már első két évtizedének tudománytörténeti távlatú tanulmányai, munkái is jelzik. (Mint a következők: A régi magyar személynévadás: 1949, A magyar *ly* hang története: 1953, Egy hangfestő igecsoport: 1954; Magyar nyelvjárástörténet: 1957, A hangsúly hangmódosító hatása a keleti magyar nyelvjárásokban: 1957; Milyen eredetű a *piros* és családja?: 1963, Az anonymusi hagyomány — és a *Csepel* név eredete: 1966, A nyelvöldrajz történeti tanulságai: 1967, Nyelvtörténet és mai nyelv: 1968.) Ünnepeztünk nem tartózkodott a nyelvtudománnyal és a magyar nyelvvel összefüggő ügyek intézésétől, nem húzódott vissza a konfliktusokkal is járó tudományos közéleti szerepvállalásoktól sem — pedig filozofiai hajlama bizonyára más irányba ösztönözte volna. Szót emel, tollat ragad, érvel, vitatkozik ma is, amikor meggyőződése azt diktálja.

Az ünnepeletet — mint közismert: elsősorban magával, de munkatársaival szemben is — szigorú munkafegyelem jellemzi. Ebből is következik, hogy tudományszervezőként és -irányítóként egyaránt páratlan eredményességű tudóssá vált. Elegendő, ha csupán arra a három nagy kollektív tudományos vállalkozásra hivatkozom, amelynek megszervezője, irányítója és főszerkesztője volt: a magyar nyelv történeti-etimológiai szótárára (TESz.), a német nyelvű magyar etimológiai szótárára (EWUng.) és a magyar nyelv történeti nyelvtanának (TNyt.) megjelent három kötetére. A tudományos munka mindmáig szenvedélye. Nincs semmi jele annak, hogy az idő múlása, a betegség elmúlt aggasztó hónapjai kikezdték volna fiatalokat is megszégyenítő kutatói szenvedélyét. Kedves témáin — amikor tehetette — kórházi ágyán is dolgozott. Nem ok nélkül vallja tehát, hogy a szeretett tudománnyal való foglalkozásnak gyógyító ereje van.

Benkő Loránd az elődök munkáihoz való kritikus, egyszersmind azonban megbecsülő viszonyulást, az elődök eredményeinek elismerését s a továbbépítésre, megújításra érdemes hagyományok őrzését kezdettől fogva összegegyeztethetőnek tartja a tudománybeli korszerűsítéssel. Azt vallja tehát, amit gyakorta idézett soraiiban annak idején Goethe fogalmazott meg („Was du von deinem Vätern ererbt hast, erwirb es, um es zu besitzen”), s ami Borzák István aktualizáló átköltésében így hangzik: „Próbáljuk mi is fáradtságosan *megszerezni* a múlt értékeit, hogy jövőnkre gondolva birtokba vehessük” (Dragma. Válogatott tanulmányok. Bp., 1994. 6). A nyelvtudomány történeti ágában nem voltak a leíróban tapasztalható paradigmaváltások, azonban a diakrón kutatások utóbbi évtizedei is hoztak jelentős szemléleti és módszerbeli változásokat, s ezek a magyarra vonatkozó kutatásokban leginkább az ő nevéhez kapcsolódnak. Nagy szakmai elismerés, hogy „A történeti nyelvtudomány alapjai” című könyve olasz nyelven is megjelent (Le basi della linguistica storica. Padova, 2000. Danilo Gheno fordításában).

Ünnepeztünk a Magyar Nyelvtudományi Társasághoz többrendbeli és igen szoros szálak fűzik. 1959-ben és 1960-ban a Társaság titkára volt, s immár negyedszázada áll Társaságunk élén. Ilyeténképpen a Társaság elnökei közül az ő elnöksége a leghosszabb idejű: ugyanis elődei közül a leghosszabban, 18 esztendeig Bérczi és Szinyei töltötték be az elnöki tisztet. Elnökként szigorú, következetes, a Társaság érdekeit határozottan képviselő bölcs gazda, aki betegsége idején is szívén viselte a Társaság sorsát, s közvetlen munkatársaival rendszeres kapcsolatot tartván maradéktalanul ellátta döntési jogkörét. A szóban forgó tisztség viselőjeként elsősorban reá hárult az a nehéz

feladat, hogy az 1980-as évek végén s 1990-ben elhárítsa a fenyegető súlyos finaciális gondokat és biztosítsa a Társaság működőképességét. Emlékeztetőül: a Társaságnak a tudomány szempontjából talán legfontosabb „intézménye”, a Magyar Nyelv című folyóirat 1990-ben csak fele terjedelemben jelenhetett meg. Benkő Lorándnak köszönhető, hogy a viharfelhők elhárultak. Természetesen azt reméljük és kívánjuk is, hogy Társaságunk az ő elnökségével kezdje, kezdhesse meg néhány év múlva történetének második évszázadát. A magyar nyelvtudomány központi orgánumának, a Magyar Nyelvnek Benkő Loránd 1953 óta, azaz 48 esztendeje szerkesztője, illetőleg 1974 óta felelős szerkesztője. Ezzel nemzetközi tekintetben is párját ritkítja, mesterét, Pais Dezsőt is túlszárnyalva: Pais ugyanis 45 éven át szerkesztette a folyóiratot (20 éven át éppen Benkő Loránddal együtt), Setälä pedig 33 éven át a Finnisch-ugrische Forschungent (FUF. 2001: 12). A Magyar Nyelv szerkesztése — a folyóiratnak a magyar nyelvtudományban betöltött szerepe és presztízse miatt — nagy felelősséggel járó, de magas rangot jelentő megbízatás és elismerés. Benkő Loránd bölcs megfontoltsággal, nagy áttekintő képességgel és szakmai judíciummal, a jó gazda felelősségével és kívülről aligha érzékelhető áldozatvállalással tette mindig is a dolgát e téren is. Ünnepeztünk nemcsak hungarológus magyar nyelvészként, nemcsak szerkesztőként, hanem tanulmányíróként is szorosan kötődik a Magyar Nyelvhez. Tudományos közleményeinek mintegy harmadát ebben a folyóiratban tette közzé. Az elsőt még 1946-ban, s azóta — két év (1969 és 1972) kivételével — mindegyik Magyar Nyelv-kötetben találkozunk írásával.

Hosszú szerkesztői, elnöki és szerzői éveket emlegettem az imént. Ezeket meg kellett élni. A hosszú élet azonban önmagában nem érdem. Az viszont érdem lehet, hogy mire használja az ember az évekül kapott időt. Juhani Aho, a finn író szerint az élet hosszát nem a megélt percek mennyiségével, hanem a munkában töltött percek számával kell mérni (elämän pituus ei ole elettyjen hetkien, vaan työskenneltyjen hetkien mukaan mitattava). Benkő Loránd sokoldalú és gazdag aratású eddigi, korántsem lezárt életműve a tálentummal való jó sáfárkodásnak ékes bizonyossága, az értelmes, hasznos munkának pedig követendő példája.

Ünnepeztünk a tudományos kutatás szenvedélyének terhé és gyönyörűségét hordozva vezet-e és vezeti közvetlen tanítványait a nyelvtudomány szeretetére és művelésére, tanítván őket tudományos gondolkodásra, a tények tiszteletére, a munka fegyelmező erejére és a tudományos kutatás vonzó világára. Távol áll tőle a dogmatikus gondolkodás, tehát Heisenberg megállapítása rá is érvényes: a tudós természeténél fogva kerül mindenfajta dogmatikus álláspontot. Jellemzi kutatótársai véleményének a tiszteletben tartása. Tudományos vitáiban a másik fél lejáratásának eszközeivel nem él. A nyelvtudomány sokszínűsége kívánatos fenntartása szükségességét nem csak deklarálja. Benkő Loránd azon emberek közé tartozik, akiknek magától értetődő belső igénye a tágan értelmezendő minőség elve.

Kedves Elnök Úr! Kedves Tanár Úr! Kedves Loránd Bátyám! A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmánya és tagjai nevében szeretettel és őszinte nagybecsüléssel köszöntelek 80. születésnapodon. Köszönettel adózunk azért a tudományos teljesítményért, amit a magyar nyelvtudomány szolgálatában és érdekében eddig végeztél. Köszönettel azért, hogy az emberi dolgokban való türelmes és bölcs eligazodással a tudományt is szolgáltad. Hálával azért, hogy a gondjaidra bízottakat bőségesen részeltetted és részelteted emberségedből. Kívánjuk, hogy a megélt vagy megközelített tudományos igazság megtalálásának tiszta örömét, munkatársaid, tanítványaid, barátaid ragaszkodását még sokszor és sokáig érezhesd. Kívánjuk, hogy megújuló erőben, visszanyerhető és minél hamarabb visszanyert egészségben, a Rád mindig is jellemző munkakedvvel, szenvedéllyel, felelősséggel, kitartással és eredményességgel tudjál még sokáig tevékenykedni nyelvtudományunk javára és mindnyájunk okulására. Úgy legyen! Isten éltesse!

KISS JENŐ